

NOTÍCIA D'UNES CURIOSES CERÀMIQUES DE PROCEDÈNCIA XIPRIOTA I EGÍPCIA, D'ÈPOCA TARDO-ROMANA, TROBADES EN EL MARESME

Dins el que foren les relacions comercials mediterrànies a l'època de la Baixa Antiguitat, les importacions de ceràmiques procedents de l'Àfrica Proconsular, concretament els llocs on ara es correspon amb les actuals Tuníssia i Algèria, varen aglutinar, en la zona del Mediterrani Occidental, gairebé de forma massiva, amb l'excepció de les produccions del Sud de la Gàl·lia, el mercat de les ceràmiques fines o de luxe. L'interès dels investigadors per aquestes darreres ha fet que quedessin en l'oblit, o passessin desapercibudes, la presència, esporàdica, d'altres ceràmiques, també considerades com a fines que, procedents d'altres indrets de l'Imperi, com foren l'illa de Xipre i Egipte, s'han trobat en jaciments de la costa de llevant d'Hispania. Per tant, en l'objectiu d'aquesta comunicació es pretén divulgar i posar al dia els coneixements que, de les ceràmiques tardo-romanes procedents d'aquests llocs tan apartats, es tenen a les nostres contrades, i a la vegada pretén ésser un toc d'atenció per tal d'estar alerta davant la possibilitat de futures troballes d'aquestes varietats.

Les peces que divulguem en aquesta comunicació procedeixen dels jaciments de can Modolell i la ciutat romana d'*Iluro/Alarona*. Can Modolell (Cabrera de Mar) havia estat, en el Baix Imperi, un santuari rural, possiblement de culte cristià, que té llurs orígens en un antic santuari mitraic i que, a la vegada, perviu durant l'Alta Edat Mitja amb el temple dedicat a sant Joan (SAMB 1985, *passim*; Clariana-Jàrraga 1990, pp. 330-344). Per altra banda, *Iluro/Alarona* (Mataró) és una ciutat romana que aconsegueix superar i refer-se de la crisi del segle III i, durant el Baix Imperi, demostra un ressorgiment i una vitalitat molt fora del normal si la comparem amb les altres petites ciutats provincianes del moment (Ribas 1975, *passim*).

INVENTARI.

Tornant al tema de la comunicació, anem a veure en el següent inventari quines són les peces ressenyades:

1 - Safata gairebé sencera de sigil·lata xipriota, procedent de can Modolell. Les característiques de la pasta són: color taronja, dura, compacta, depurada i de tall net; el vernís és de color taronja clar, força homogeni, poc dens, diluït i adherent. Diàmetre de la vora: 31 cms. Aquesta peça ha estat divulgada amb anterioritat com a sigil·lata africana D (SAMB 1985, fig. 24, ref. 50.269). Correspon a la forma 2 de la classificació d'Hayes sobre la sigil·lata xipriota; el peu, però, és

més alt que els exemplars coneguts fins ara (Hayes 1972, p. 373-375; *Atlante*, làm. CXXI, núm. 5-9) (1). S'identifica amb la variant antiga de la forma 2 (Hayes, fig. 2, núm. 10 i 13, segons la classificació de l'*Atlante*), degut al seu perfil marcadament angular. Aquesta variant és considerada per Hayes com una imitació de la forma 84 de la sigil·lata africana C tardana (segons la classificació de l'*Atlante*), amb una cronologia de la segona meitat del segle V fins a començaments del segle VI. Aquesta datació coincideix molt bé amb la que proporcionen les altres ceràmiques fines tardo-romanes de can Modolell (2).

2 - Fragment de vora d'una safata de sigil·lata xipriota (?). Procedent d'*Iluro/Alarona*, concretament fou trobat a la plaça Gran l'any 1982. Pasta de color beige-clar, bastant dura, compacta i de tall net; vernís ataronjat fosc, mal conservat, poc dens, de baixa qualitat, salta fàcilment i s'estén tant a l'interior com a l'exterior del fragment. Diàmetre de la vora: 33 cms. aprox.

Les característiques de pasta i vernís diferencien clarament aquest fragment de les produccions en sigil·lata africana C i D, coincidint perfectament amb les que presenten les sigil·lates xipriotes; el seu perfil, però, no és típic dins d'aquesta producció. Recorda la forma Hayes 3 de la Late Roman C, però és considerablement més prima que aquesta. Per altra part, es pot identificar amb la forma Hayes 9 B de la sigil·lata xipriota (datable entre 580/600, fins a finals del segle VII, segons Hayes), per la qual cosa sembla tractar-se d'una versió seva més estilitzada, recordant molt concretament un dels exemples amb què Hayes il·lustra aquesta forma (Hayes 1972, fig. 81, núm. 7; correspon a l'*Atlante*, làm. CXXI, núms. 11-16). No podem assegurar en aquest cas que es tracti de sigil·lata xipriota, però sembla molt possible, per les raons abans esmentades. El context ceràmic de la plaça Gran, parcialment recollit en la tesi de llicenciatura de Joaquim Pera (inèdita, Pera 1991, pp. 149-156), malgrat que força barrejat en la seva estratigrafia recolza aquesta datació, donat que apareixen formes tardanes de l'africana D (com la Hayes 104 i la 99) datables vers la segona meitat del segle V i durant el segle VI.

3 - Petit plat de sigil·lata egípcia B. Procedent d'*Iluro/Alarona*, més concretament del carrer de les Espenyas, cantonada carrer La Palma (3). Pasta de color marró-clar, molt tova, de fractura terrosa i trencat recte; vernís vermell-marró, ben conservat, espès, de superfície brunyida o polimentada i de tacte sabonós. S'identifica amb una de les formes recollides per Hayes (fig. 88 b/c; vegeu també *Atlante*, làm. CXXV, núms. 10-11, principalment el núm. 11). L'exemplar que ens ocupa té el peu més baix que el model publicat per Hayes, qui considera aquesta forma com una imitació de la 93 de la sigil·lata africana, datada cap a finals del segle V (Hayes 1972, p. 398). El perfil de la nostra peça s'allunya del model en sigil·lata africana D i correspon plenament a l'egípcia, malgrat la petita diferència en el peu abans esmentada. Llurs característiques físiques corresponen també a les assenyalades per Hayes per aquesta producció: «pasta grollera, compacta, vermellosa, i vernís vermell, espès i bruyit», el color del qual pot ésser vermell-porpra o vermell-ataronjat. Totes aquestes característiques coincideixen plenament amb el nostre exemplar, la qual cosa ens porta a afirmar llur filiació egípcia. El context de les troballes realitzades

en el carrer de les Espenyas, cantonada amb el carrer La Palma, el 1971, recordem que, tal i com ja vàrem veure a la passada Sessió d'Estudis Mataronins, ens proporcionà un petit, però interessant, conjunt ceràmic, datable amb relativa precisió vers el segle V (Clariana 1976, p. 13-15; Jàrraga-Clariana 1994).

CONSIDERACIONS.

La sigil·lata xipriota fou anomenada així per Hayes degut a la concentració de ceràmiques d'aquest tipus detectada a l'illa de Xipre. Aquest autor recull dins el seu estudi exemplars de sigil·lata xipriota del Mediterrani Oriental, sense que altres treballs posteriors hagin proporcionat més dades sobre aquesta qüestió. Resta, doncs, per conèixer la dinàmica comercial d'aquestes ceràmiques al Mediterrani Occidental (l'*Atlante* tampoc no dóna referències en aquest sentit), malgrat que per a la Península Ibèrica ja s'han obtingut algunes dades significatives, com exposarem tot seguit.

L'exemplar de can Modolell pertany a la variant més antiga de la forma Hayes 2, i ens apunta vers una cronologia de la segona meitat del segle V, que concorda perfectament amb la que ens proporcionen les altres ceràmiques tardo-romanes d'aquest jaciment.

Una altra peça de les mateixes característiques que l'anterior es troba a *Pollentia* (Alcúdia, Mallorca). Malgrat no haver vist la peça i conèixer-la tan sols mitjançant un dibuix, considerem que el seu perfil marcadament angular i la tendència a la horitzontalitat de la vora (Martín 1983, p. 221, fig. 7, núm. 5) correspon també a la variant d'Hayes 1972, núms. 1, 2, i 9 de l'*Atlante*, amb una cronologia, per tant, de la segona meitat del segle V, datació que, a la vegada, coincideix amb bona part dels materials tardo-romans procedents de *Pollentia* (4).

El precedent dels dos casos anteriors, imitat per la producció xipriota, és la forma Hayes 84 en sigil·lata africana C-tardana, datable vers la segona meitat segle V. Aquesta cronologia que, per comparació, s'ha proposat per a la forma 2 de la producció xipriota, ens és confirmada per les troballes de can Modolell, que ens documenten un horitzó ceràmic molt clar de la segona meitat del segle V fins a principis del VI.

De *Baelo* es coneixen una dotzena de fragments de sigil·lata xipriota, dos d'ells són classificables amb seguretat dins la forma 2 d'aquesta varietat, i la resta de fragments, llevat de tres peus de safates, no són susceptibles de classificació morfològica (Bourgeois-Mayet 1991, p. 376, fig. CXX, núms. 43 a 47).

D'Alacant provenen diversos fragments dels quals cinc pertanyen a la forma 2 de la sigil·lata xipriota, tres de la variant antiga d'aquesta forma i els altres dos semblen correspondre a la producció tardana (Hayes 2, 10, 13 de l'*Atlante*), de datació imprecisa, però que sembla posterior a la variant vista abans, situant-se a *grosso modo* dins del segle VI (Reynolds 1987, p. 123, núms. 1.002 i 1.004).

Tanmateix, tres fragments són enquadrables dins la forma 5 d'Hayes i datables dins la segona meitat segle VI (Reynolds 1987, pp. 123-124, núms. 1.005 a 1.007).

A Cartagena, a la plaça de Los Tres Reyes, es va trobar també un fragment de vora de sigil-lata xipriota (Méndez-Ramallo 1985, p. 264). No s'especifica el context estratigràfic en què va aparèixer la peça ni la seva classificació; pel dibuix publicat, ens sembla possible afirmar que es tracta de la forma 2 d'Hayes, en la seva variant més moderna (Hayes 2, núms. 10, 13, segons l'*Atlante*; vegeu làmina CXXI, núms. 8-9).

Així mateix també coneixem la seva presència a la *villa* romana d'El Ruedo a Còrdova, on s'ha trobat la forma 2 imitativa de l'Hayes 84 (Alonso de la Sierra Fernández 1994, p. 206 i 220, fig. 8, núm. 56; Vaquerizo Gil 1990, p. 36-48).

El fragment trobat a la plaça Gran no és un cas segur, però considerem, com ja s'ha dit, que es tracta probablement d'un exemplar del tipus Hayes 9 B de la sigil-lata xipriota, amb una datació aproximada de 580/600 - finals segle VII. A Alacant, tanmateix, s'han localitzat dos fragments de la forma 9, un de la variant 9 A (550-600, aproximadament) i l'altre de la 9 B (Reynolds 1987, p. 124, núms. 1.008-1.009). Aquestes peces són d'identificació més segura que l'exemplar d'aquí. Cal afegir que a Alacant hi ha una abundant representació de sigil-lata africana D, sobretot de finals segle V i del VI, essent d'un moment força avançat que fins i tot abarcaria el segle següent (Reynolds 1987, *passim*).

Tot el que acabem d'exposar demostra una interessant presència de les sigil-lates xipriotes a la costa mediterrània hispànica, que caldrà començar a valorar convenientment. Tots els jaciments esmentats es troben situats a la costa oriental de la Península Ibèrica i, a la vegada, presenten una considerable abundància de materials d'importació (sigil-lates africanes, principalment) de la segona meitat del segle V i el VI i, fins i tot, el VII. Veiem que el comerç transmarítim continua, segons es desprèn d'aquestes i d'altres dades, a bon ritme (encara que potser amb una forta disminució a partir dels inicis del segle VI) fins entrat el segle VII, com es pot demostrar a la vista de la distribució de la sigil-lata africana D, d'aquesta cronologia, a Hispània (Jàrraga 1987, pp. 337-344).

La peça localitzada al carrer de les Espenyas ens documenta, per primera vegada, la presència de sigil-lata egípcia a la Península Ibèrica. Com ja hem dit abans, tant les seves característiques físiques (pasta i vernís) com el perfil de la peça coincideixen plenament dins els trets definitoris d'aquesta varietat ceràmica, indicats per Hayes. L'àrea geogràfica de distribució que es coneixia fins ara era reduïda a la zona del Baix Egipte, concretament el Delta i El Fayum (Hayes 1972, p. 244).

La presència de sigil-lata egípcia B a la Península Ibèrica ens fa pensar en un comerç d'aquestes ceràmiques que abasta fins a l'Occident mediterrani; volem des d'aquí remarcar aquest fet, donat que una recerca adequada ens pot proporcionar més dades per a documentar l'exportació marítima de la sigil-lata egípcia

B, que fins ara es considerava distribuïda tan sols per Egipte. És lògic que es produís aquest comerç, tant pel fet de fabricar-se al delta del Nil (la qual cosa li donava una possibilitat de projecció per via marítima a través d'Alexandria) com per altres dades paral·leles, com per exemple la presència, també a la Península, encara que en una proporció molt minsa, d'ampolletes de Sant Menes (es coneixen dos exemplars trobats a Empúries, vegeu Almagro 1952, pp. 57-58, núms. 51 i 52).

CONCLUSIONS.

Podem arribar, a partir de tot el que hem exposat, a formular els següents supòsits:

1- Es detecta la presència de sigil-lata xipriota a la Península Ibèrica, amb una cronologia variable entre la segona meitat segle V i el segle VI avançat, i sembla que fins i tot arribaria al segle següent.

2- Aquesta ceràmica es documenta, fins ara, tan sols a la costa oriental de la Península, bàsicament en jaciments de tipus urbà (amb excepcions com el cas que ens ocupa de can Modolell).

3- La presència, reduïda per ara a un exemplar, de sigil-lata egípcia a *Iluro/Alarona*, ens atesta l'arribada d'aquesta producció al Mediterrani occidental (així com la importància comercial d'*Iluro/Alarona* en aquest moment), i ens posa sobre avís de la necessitat de portar a terme una recerca encaminada a conèixer la dinàmica de llur exportació marítima. La cronologia, si més no d'aquesta peça, podria situar-se pels volts de la segona meitat segle V i el segle VI, aproximadament.

Joan-Francesc Clariana i Roig
Ramon Jàrraga i Domínguez

NOTES.

- 1.- Citarem com *Atlante*, al llarg del text, l'obra d'AA.VV.: *Atlante delle forme ceramiche...* (vegeu bibliografia).
- 2.- Tenim, en aquests moments, en premsa l'estudi dels materials tardo-romans d'aquest jaciment, el qual serà publicat a *Cypsela*.
- 3.- La peça en qüestió, *a priori*, va ésser interpretada com un tipus indeterminat amb certa semblança amb la sigil-lata xipriota (vegeu CLARIANA «Notícia sobre unes restes romanes al carrer de Les Espenyas (Mataró)», en premsa a *Homenatge al Professor Maluquer*).
- 4.- Vegeu, sobre aquest tema, el treball de MARTÍN 1983, p. 169-240. Malgrat que la classificació de llur autor la considerem una mica desfasada, els dibuixos que publica ens proporcionen una bona base per a reestudiar els materials tardans de *Pollentia*.

BIBLIOGRAFIA.

- AA. VV. «Atlante dellé forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (medio e tardo Imperio)». *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientali*. Roma (=Atlante), 1981.
- ALMAGRO, M. *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*. Barcelona, 1952.
- ALONSO DE LA SIERRA FERNÁNDEZ, J. «Sigillatas africanas y otras cerámicas de mesa tardías de la villa romana de El Ruedo», dins *Anales de Arqueología Cordobesa* núm. 5, Córdoba 1994; p. 199-221.
- BOURGEOIS, A.; MAYET, F. *Belo VI, Les Sigillées*. Madrid, 1991.
- CLARIANA, J.F. «Troballes romanes al carrer de Les Espenyas». *Memòria SAMM* núm. 8. Mataró, 1976.
- CLARIANA, J.F.; JÀRREGA, R. «Aportación al conocimiento de unas estructuras arquitectónicas tardorromanas del yacimiento arqueológico de Can Modolell (Cabrera de Mar)». *Archivo Español de Arqueología* 63. Madrid, 1990.
- HAYES, J.W. *Late Roman Pottery*. London, 1972.
- JÀRREGA, R. *Les ceràmiques fines i el comerç a la Barcelona tardo-romana (segles IV-VI)*. Tesi de llicenciatura (inèdita). Universitat de Barcelona. Barcelona, 1986.
- JÀRREGA, R. «Notas sobre la importación de cerámicas finas norteafricanas (sigillata clara D) en la costa oriental de Hispania durante el siglo VI e inicios del VII d. de J.C.». *Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Tomo II. Madrid, 1987.
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F. «Restes arquitectòniques d'època romana i un petit context estratigràfic tardo-antic trobats al carrer de les Espenyas (Mataró)». *X Sessió d'Estudis Mataronins (1993)*. Mataró, 1994.
- JÀRREGA, R.; CLARIANA, J.F. (en premsa): «Ceràmica xipriota i egípcia-B tardo-romana a la comarca del Maresme», *IIIa. Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*. Balears.
- MARTÍN, G. «Terra sigillata clara de Pollentia», *Pollentia. Estudio de los materiales I*. Palma de Mallorca, 1983.
- MÉNDEZ, R.; RAMALLO, S. «Cerámicas tardías (siglos VI-VII) de Carthago Nova y su entorno». *Antigüedad y Cristianismo. Monografías sobre la Antigüedad Tardía II. Del Conventus Carthaginensis a la Chora de Tudmir*. Murcia, 1985.
- PERA, J. «La ceràmica sigil-lata africana d'Iluro: estat de la qüestió», *Laietania* 6. Mataró, 1991.
- REYNOLDS, P. *El yacimiento tardorromano de Lucentum (Benalua-Alicante): las cerámicas finas*. Catálogo de fondos del Museo Arqueológico (II). Alacant, 1987.
- SAMM. *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar. El Maresme (1974-1984)*. Mataró, 1985.
- VAQUERIZO GIL, D. «El Ruedo. Una villa excepcional en Córdoba», *Revista de Arqueología* núm. 107, març 1990. Madrid, p. 36 a 48.

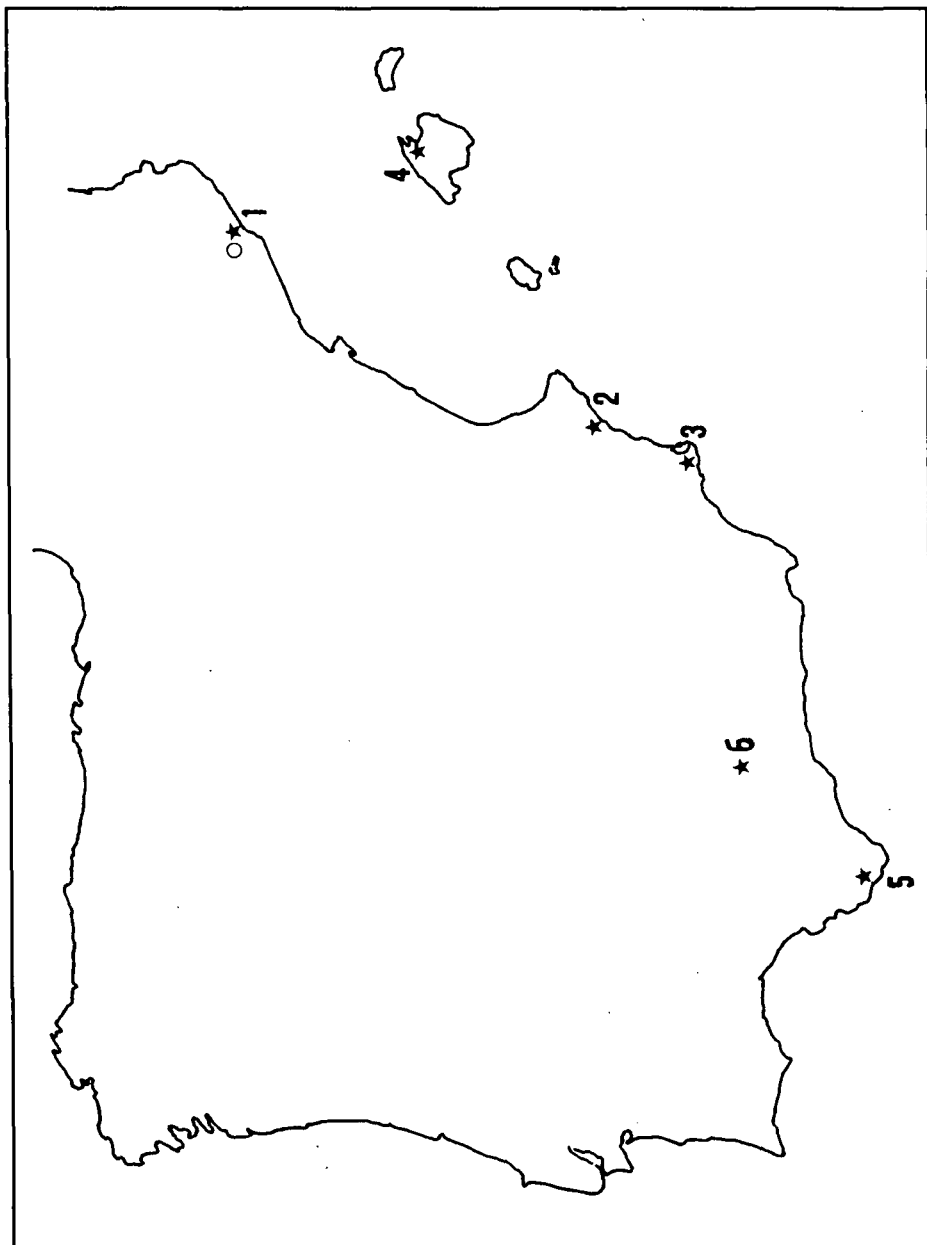

Figura 1.- Troballes de sigil·lata xipriota (estel) i sigil·lata egípcia (cercle) a *Hispania*:
1. *Iluro/Alarona* (Mataró) i can Modolell (Cabrera de Mar); 2. Alacant; 3. Cartagena;
4. *Pollentia* (Balears); 5. *Baelo* (Cadis); 6. El Ruedo (Còrdova).

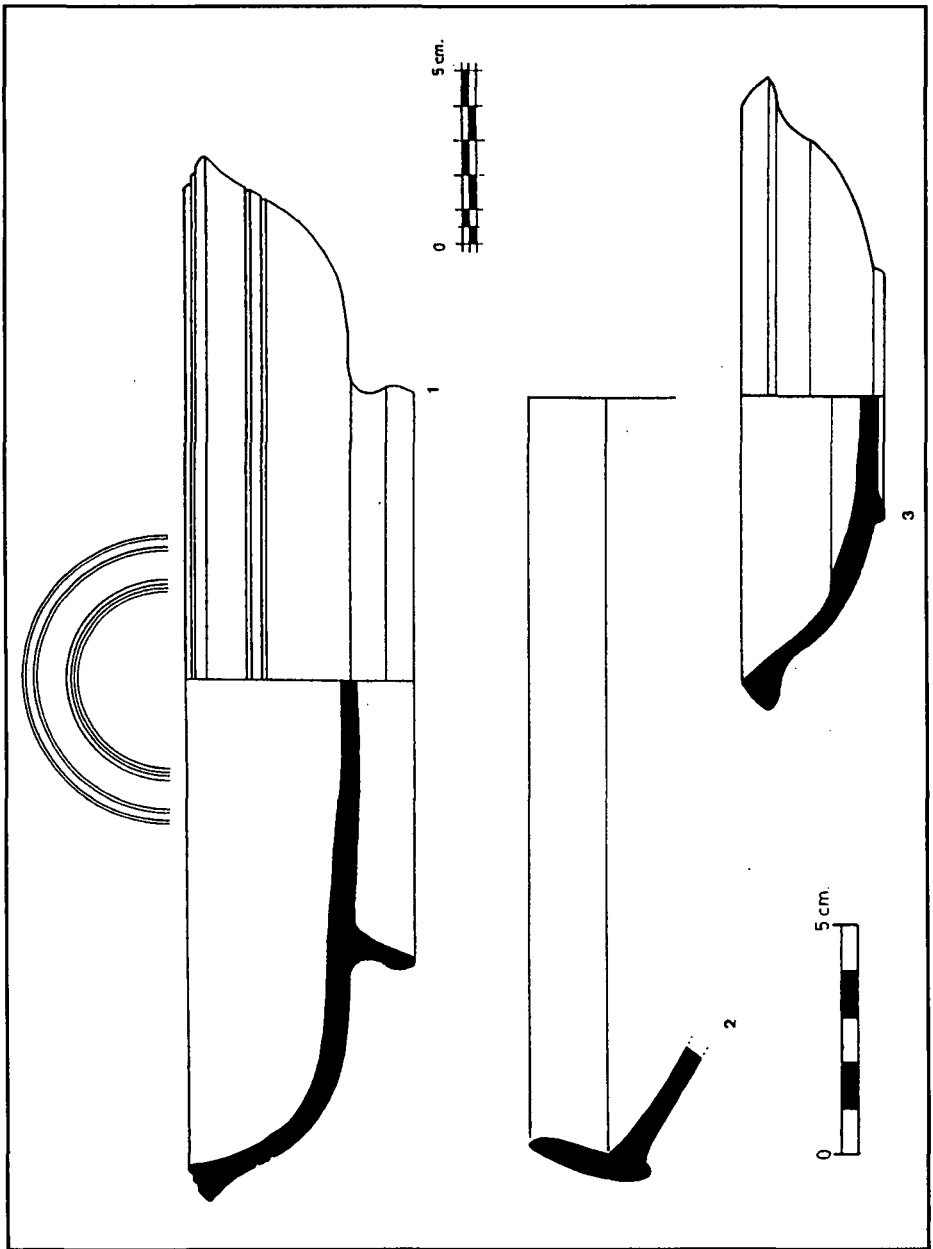

Figura 2.- 1. Sigil·lata xipriota de can Modolell (Cabrera de Mar).
 2. Sigil·lata xipriota de la plaça Gran (Mataró).
 3. Sigil·lata egípcia-B del carrer de les Espenyes (Mataró).